

Др. сц. Зоран Тодоровић, професор / PhD professor
Република Србија / Republic of Serbia
zorantodorovic2609@gmail.com

UDK / UDC 323.1(497.11)

Pregledni naučni rad / Scientific review article

Primljeno / Received: 11. 12. 2024.
Prihvaćeno / Accepted: 26. 06. 2025.

СРПСКИ НАЦИОНАЛИЗАМ КАО РЕГИОНАЛНИ ИЗАЗОВ: ПОСЛЕДИЦЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

SERBIAN NATIONALISM AS A REGIONAL CHALLENGE: CONSEQUENCES AND PERSPECTIVES

Сажетак

Рад представља поглед на историјске изазове које је за регион Западног Балкана, а посебно за непосредне суседе, доносио српски националистички приступ политици. На трагу историјског искуства дугог више од једног века, данас је могуће валоризовати „учинке“ таквог идеолошког концепта, али и антиципирати његове будуће правце и последице. У новим, измењеним регионалним и геополитичким околностим и с обзиром на трагична искуства, неопходно је и даље помно пратити напоре, стремљења и енергију српског национализма који долазе са „старе адресе“. Постоје и данас опипљиви и очигледни политички, економски, дипломатски и чак отворени иредентистички акти Србије усмерени ка „старим“ адресама својих суседа, и они представљају појединачни изазов за сваку од циљаних адреса: Босну и Херцеговину, Републику Хрватску, Црну Гору, Републику Косово и Северну Македонију. Но, шире сагледано, великосрпски национализам представља претњу и изазов читавом региону Западног Балкана јер Србија до данас није суспендовала и трајно и неповратно одустала од историјског пројекта „Велика Србија“, осим што га је преименовала у „Српски свет“.

Кључне речи: *Национализам, национална држава, идеологија, етнички сукоби, суочавање, Западни Балкан, Европска унија, интеграција.*

Summary

The paper presents a view of the historical challenges that the Serbian nationalist approach to politics has brought to the region of the Western Balkans, and especially to its immediate neighbors. In the wake of more than a century of historical experience, today it is possible to valorize „effects” of such an ideological concept, but also to anticipate its future directions and consequences. In the new, changed regional and geopolitical circumstances, given the tragic experiences, it is necessary

to continue to closely monitor the efforts, aspirations and energy of Serbian nationalism coming from the „old address”. There are still today tangible and obvious political, economic, diplomatic and even open irredentist acts of Serbia directed towards the „old addresses” of its neighbors, and they represent an individual challenge for each of the targeted addresses: Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia, Montenegro, the Republic of Kosovo and North Macedonia. But in a broader perspective, Greater Serbian nationalism represents a threat and a challenge to the entire region of the Western Balkans because Serbia has not suspended or permanently and irreversibly given up the historical project „Greater Serbia”, except renaming it „Serbian World”.

Key words: Nationalism, national state, ideology, ethnic conflicts, facing, the Western Balkans, the European Union, integration.

Увод

Већ неколико деценија је прошло од како су се српске политичке, интелектуалне и културне елите отворено експонирале кроз великосрпски национализам и тиме покренуле распад бивше државе и српске освајачке ратове који су произвели масовне злочине, чиме је изазван и морални суноврат српског друштва и државе. И након толико времена, данас се питамо да ли се српско друштво реализовало у правцу новог етичко-политичког-културног обрасца¹. Свакодневица нам говори да је национализам у српском друштву свеприсутан и да на политичкој, интелектуалној и медијској сцени делује великом енергијом. С тога је разумно питати се, шта српском национализму и данас даје живот, шта га и даље чини опасним за оне према којима је „традиционално“ усмерен.

Оно што српски националистички приступ политици не престаје да узнемирава грађане око њених граница јесте етнонационалистичка политика (политичка, интелектуална и културна) српског друштва и државе јер је и даље њихова основна супстанција. У свакодневном политичко-културном деловању, ствара се привид да је грађански демократски концепт друштва успостављен (јер као такав, елиминише и игнорише тоталитаризам, што национализам суштински и јесте), и да је националистичка идеологија српског друштва маргинализована. Међутим, и даље је нераскунута веза српског друштва и

¹ Међутим, у уџбенике историје до данас нису унете пресуде међународних судова изречене за геноцид у Сребреници, злочине у Вуковару, злочине на Косову, грађани Србије не знају за вишегодишњу опсаду Сарајева, медији нису деконтаминирани од хушкачке националистичке политике, није спроведена лустрација у српском друштву.

националистичке идеологије са чијим последицама се није ни покушало делотворније суочити. Националистичке претензије ка територијама држава насталих распадом СФРЈ, и данас одликују како спољнополитичко тако и унутарполитичко деловање Србије. Због тога се морамо запитати, које је исходиште такве политичке акције и који су то подстицаји и одакле долазе који и данас дају снагу и пружају уточиште националистичкој акцији. Међутим, на ова питања одговоре већ дају практичне политике нових држава насталих из СФРЈ, као и научна заједница њихових универзитета, па можемо рећи да је из тих искустава формиран и њихов данашњи друштвени консензус у односу на испољавање српског национализма². Политичке и интелектуалне елите Србије ова питања игноришу јер су то исте оне елите које су промовисале и спроводиле великосрпску националистичку политику и њихово преиспитивање водило би под друштвени удар и њих саме. Јер. „оно што је препознатљиво као нови (а заправо је стари) националистички такт Србије, је да се и данас отворено испољава на рачун истих оних суседних држава чији су грађани 90-тих година постали безобзирни циљ српског национализма, пре свега према Босни и Херцеговини, коме међународни дипломатски притисак није могао стати на пут, те је била неопходна и међународна војна акција“³. Зато постоји оправдано подозрење политичких, интелектуалних и културних елита српских суседа према способности Европске уније да разуме и обузда српске националистичке претензије: искуства су временски блиска и превише болна.

Дејство овог демона који и данас „зрачи“ из српског друштва, производи озбиљне последице у земљама региона, пре свега у Босни и Херцеговини и Црној Гори јер троши њихову енергију и сузбија њихов ентузијазам на реформској агенди за придруживање Европској унији и НАТО (у случају Босне и Херцеговине). С тога је перспектива ових друштава да направе искорак ка изградњи отвореног грађанског друштва, ограничавана и временски успоравана. То се посебно одражава на способност Босне и Херцеговине да пред међународну заједницу иступи са легитимним захтевом за реформским консолидовањем у унитарну грађанску државу.

² Видети, Тодоровић, З. (2019) *Европска дипломатија и обуздавање српског национализма: ново балканско „месечарење“*, „Преглед“ Сарајево, свеска број 2, стр.93.

³ Исто, стр.93.

1. Механизам српског национализма

О српском национализму интензивније је писано 90-тих година 20. века када се он експонирао у свом најопаснијем виду, кроз рушење друштвених и државних елемената СФРЈ са циљем да се на њеним рушевинама успостави етничка држава српског народа⁴. Ипак, утисак је да чак ни данас јавност у Србији није довољно обавештена о улози сопствених елита у креирању идеологије национализма. Један од ретких српских интелектуалаца који је давно упозоравао и писао о, како је говорио, „српском нацизму“, био је филозоф и књижевник Радомир Константиновић и разумео га као „израз паланке, покушај повратка духу племена, историјску регресију... и кроз апсолутизацију мита, па наравно и косовског, он је постао извор и облик зла сопственом апсолутизацијом“⁵.

С друге стране, преглед иностране литературе и литературе интелектуалаца из окружења, чине томови озбиљних списа о историји и развоју идеологије српског национализма. Треба рећи да се о циљевима и последицама српске националистичке идеологије о којој се пише ван Србије, данас слажу и неки делови српске политичке и интелектуалне елите. Из данашње перспективе, српски национализам се испољавао и радикализовао по извесном историјском обрасцу. Без обзира на историјске околности, увек се радило о интелектуалној припреми политичких и културних докумената којима се истицала културна и политичка угроженост националног идентитета, ван главног етничког корпуса, „...механизам је сложен и кохерентан те одаје утисак асинхроности и дезоријентисаности. Но, беспрекорно је доследан

⁴ Рецимо, Чедомир Попов, *Велика Србија. Стварност и мит*, Сремски Карловци-Нови Сад, 2007; Дарко Гавриловић, *Заточеници митова национализма и комунизма*. Свет и Југославија, Сремски Карловци, 2010; Холм Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, „Клио“, Београд, 2008.; Латинка Перовић, *Доминантна и нежељена елита- Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (20.- 21. век)*, Београд, 2015; Дубравка Стојановић, *Уље на води: огледи из садашњости историје Србије*, „Пешчаник“, 2010.

⁵ Радомир Константиновић, *Философија паланке*, Трећи програм, 1969, стр.288. О разорности национализма, Константиновић је говорио много пута. Упечаљиво је излагање у Сарајеву (септембар 2001.) на сесији „Круга 99“: „Национализам је постао апсолутно зло ових простора. Он се увукао свуда и у све. Кад он каже да те не разуме, јер говори другим језиком, а врло добро те разуме. Он је човек који неће да разговара. Ту онда нема никаквог разговора, па ни политичког. Национализам искључује разговор. Национализам је *тероризам*. Он не да говор. Говор је *a priori* супротан национализму, зато што је национализам *apriorizam*. И на то ја мслим кад кажем: став. Он је ушао у свој став“, *Ревизија слободне мисли*, Сарајево, број 33, 2001.

циљевима без обзира на „ометајуће“ историјске околности“⁶. Социолог Слободан Инић је о природи српског након ратова 90-тих, рекао: „Ништа не бих више желио него кад бих могао на крају овај катастрофални биланс великосрби(јанског) национализма приписати само његовим „старим“ и „новим“ носиоцима. Нажалост, проблем је много дубљи него што се испољава кроз вид једне новинске критике овог национализма. Јер, великосрби(јански) национализам је заправо, инфраструктуралног типа или једноставније, дубока народна појава“⁷. Због тога се савремени српски национализам не може посматрати као засебно идеолошко, политичко или културно испољавање.

И као по обрасцу, буђење савременог српског национализма у СФРЈ започело је међу интелектуалцима, најпре са Добрицом Ћосићем кроз политичке форуме Савеза комуниста Србије а касније, и кроз злоупотребу књижевничких форума⁸. Касније, интелектуални кругови, попут Српске академије наука и уметности, кроз Меморандум САНУ, створили су идеолошку подлогу националистичком програму званичне политике Србије 90-тих година. Одмах затим, подршка је стигла од

⁶ Зоран Тодоровић, (2019) *Савремени српски национализам: Механизам и алати за његово уздизање*, Зборник радова међународне научно-стручне конференције *Босна и Херцеговина: изазови 2019-2029*, Правни факултет у Травнику, стр. 357-382.

⁷ Видети, Слободан Инић, *Биланс великосрби(јанског) национализма*, у Латинка Перовић, *Доминантна и нежељена елита- Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (XX-XXI век)*, Београд, 2015. стр.356.

⁸ Његова приступна беседа „*Књижевност и историја данас*“ коју је одржао на скупу Српске академија наука и уметности 29.03.1977. године, открила је идеологију његовог каснијег политичког деловања. У беседи, Ћосић најпре предвиђа књижевности једну нову улогу „...да се књижевност данас налази пред епохалним задатком поетске транспозиције историје 20.века, а тиме и пред могућношћу велике обнове своје улоге у духовном животу људи“. У даљем излагању, он изриче и свој идеолошко- политички суд о историји српског народа (дакле, није више само књижевник), и каже „...биће да у Европи нема малог народа који се у последња два века, нарочито у 20., толико жртвовао за ослободилачке циљеве и велике промене услова свог постојањаданас је тешко не упитати се у својим безмерним жртвовањима за слободарске, демократске и општејугословенске циљеве, није ли српски народ у 20.веку бивао „обмањиван“, није ли он самог себе опијао и засењивао задацима који су превазилазили његове моћи?....**Како тамо то неко међу нама, неко у кући, отме оно што нам на бојишту није могао да отме...“?** Зато, „...нашу књижевност изазива историја да изрази свест о трагичној судбини свога народа и понесе побуну против такве судбине“, видети, Добрица Ћосић, *Стварно и могуће. Чланци и огледи*, Цанкарјева založba, Љубљана- Загреб, 1988. О беседи, Латинка Перовић је рекла: „Овај позив ће се брзо поједноставити и политички операционализовати не само у масовном покрету народа него и у самој Академији“, (Латинка Перовић, *Доминантна и нежељена елита- белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (20.-21.век)*, Београд, 2015.,стр.44.

национал-фашистичких странака формираних на крилима плурализма који је стизао у Србију. Предводници и експоненти српског национализма стали су на њихово чело и формирали своје експозитуре у Хрватској, Босни и Херцеговини а касније, и на Косову. Њихова особеност се огледала у томе што су све националистичке странке организовале и своје паравојне формације.

С друге стране, шира српска интелектуална јавност није се критички истицала према јачању и деловању ратно-националистичке идеологије (осим мањег броја појединаца и маргинализованих интелектуалних група), чак штавише, јавно је учествовала у сатанизовању других националних идентитета, „...зато, жртве које су пале у Србији због критичке мисли и антиратног деловања заслужују да буду уздигнуте на висину друштвених хероја- моралних и интелектуалних. Осим физичког уклањања (убистава новинара, политичких лидера, партијских дисидената), као израз потпуне тоталитарности, Србија је успела лишити се критичког интелектуалог деловања својих најдаровитијих чланова. Њихов антиратни ангажман, уз помоћ државног апарата, потпуно је скрајнут са јавне сцене Србије. Ипак, њихова реч се 1991. и 1992. могла чути у Сарајеву, Загребу и Љубљани“⁹. Јавни простор у Србији им је сужен и на крају одузет. Држава, еснафска удружења и интелектуални појединци јавно су остракизовали интелектуалце који су се окупили око „Београдског круга“ и „Друге Србије“, што је неке од њих одвело у потпуну друштвену изолацију у Србији какву је доживео књижевник и филозоф Радомир Константиновић¹⁰.

⁹ Исто, Зоран Тодоровић, стр. 372, 373.

¹⁰ У интервјуу који је дао за *Радио Слободна Европа* 2002.године, Константиновић је о том времену говорио: “Апсолутно је било немогућно, дубоко понижавајуће, ћутке трпети националистички терор. Зашто ово не бих назвао „јавним послом“. Ово је био отпор. И то отпор усамљеника. Веома потребан и опасан: против нас је била власт крвавог режима, али и већинска опозиција, огрезла у национализму. И још више: суседи, родбина, чак дојучерашњи пријатељи, од којих су многи престали да ми се јављају на улици. Наша имена су била забрањена. У јавности постојали смо онолико колико смо постојали у „Борби“. Она је редовно објављивала говоре одржане у оквиру циклуса „Друга Србија“, којом је почео рад „Београдског круга“, и то свакодневно“. У наставку је рекао „...мислим да национализам не пристаје на Хашки трибунал онако како не пристаје на суочавање са сопственим злочинима. Ако вас питају шта је „Друга Србија“ (шта је била, шта јесте, шта ће бити) само реците: „**Друга Србија је Србија која се не мири са злочиним**“, видети, Радио Слободна Европа, *Из архиве: Радомир Константиновић о „Другој Србији*“, преузето са <https://www.slobodnaevropa.org/a/iz-arhive-radomir-konstantinovic>, посећен 09.09.2024.

Важан је и међународни контекст суочавања са последицама национализма. У окружењу Србије данас се налазе нове државе које су постале део међународних политичко-економских и војних организација које им пружају висок ниво заштите од нове агресије која би могла доћи са старог места. Србија рефлектује старе обрасце националистичког понашања према Босни и Херцеговини, Хрватској, Црној Гори, Косову и Северној Македонији. Политички и државни званичници не презају од националистичких изјава, већина медија је у служби националистичке пропаганде коју диктира званична политика. У тој „бризи за националне интересе“ елите диктирано одлажу решавање фундаменталног проблема српског друштва: суочавање са последицама националистичке политике, а одлагање суочавања је од животне важности за данашње политичке и интелектуалне елите у Србији. Истинско преиспитивање њихове улоге и доприноса учинцима национализма верујемо, довело би до последица и за њих саме. Мада, с обзиром на историјско искуство последњих сто година, тешко је очекивати било какву катарзу унутар Србије¹¹. Ако је буде, биће наметнута спољним притиском међународне заједнице која за сада, избегава да то учини на отворен начин и додворава се политичким елитама Србије како би решиле проблем односа Србије и Косова. Но, сада се наметнуло и једно европско питање које се прелама преко Србије, а то је питање експлоатације стратешких минерала у Србији. То политичким елитама (и интелектуалним), отвара нови простор за одлагање темељних вредносно-политичких промена, а самим тим и преиспитивања учинака старог српског „демона“. А шта би била катарза, одакле би започела: тешка питања на која данас одговор имају само они појединци које би смо могли сврстати у данашњу „нежељену елиту“ о којој је говорила Латинка Перовић. Но, потпуно је „истањен“ капацитет за нови либерално-демократски курс српског друштва јер политичке странке у Србији истрајно негују свој националистички поглед на друштво и државу, док је снага либерално-грађанске политичке опције сведена на снагу локалних „микро-заједница“ које се баве комуналним проблемима.

¹¹У току 20. века, Србија је имала неколико великих унутрашњих догађаја након којих се очекивало преиспитивање улоге одређених друштвених група, појединаца и политичких организација у тим догађајима као што је „Мајски преврат“ 1903. године (убиство краља Александра и краљице Драге); улога српске завереничке групе „Црна рука“ у организовању и извршењу атентата у Сарајеву 1914. године; злочини српске и црногорске војске према цивилном становништву на Косову и у Албанији током балканских ратова 1912. и 1913.; Србија није отворила питање постојања масовних гробница у Србији у које су сахрањене жртве комунистичких ликвидација од 1944. до 1946; такође, политичка позадина атентата на премијера Зорана Ђинђића није истражена.

2. Историјске аспирације и садашњи „напори“

Изостанак суочавања са националистичком прошлошћу и доношење добронамерних политичких одлука усмерених ка гашењу националистичких тежњи Србије, остала је изневерена нада њених суседа, али и либералних грађана Србије. Међутим, владе неких од циљаних држава- Црна Гора и Северна Македонија, успеле су да (првенствено уз помоћ Сједињених Америчких Држава), раскринкају неколико конкретних српских националистичких акција (у неке је била директно умешана и Руска Федерација). Умешаност српских националиста и руских безбедносних служби у подривање црногорске владе на изборима 2016.године, судски је доказана¹², а упад у македонско Собрание и изазивање нереда од стране македонских националиста подржаних припадницима безбедносних служби Србије у априлу 2017. такође је добило судски епилог¹³. Дестабилизација ових држава приоритетни је задатак Руске Федерације усмерен на спречавање њиховог чланства у НАТО, за шта се користе озбиљне националистичке снаге из Србије. Парламентарни избори у Црној Гори који су спроведени у августу 2020. године, показали су сву бруталност српског националистичког инжењеринга у који је био упрегнут државни врх, наци-хегемонистичке политичке странке, медији, поједини државни факултети (посебно, Правни факултет, УБ и Факултет политичких наука, УБ) и наравно, Српска православна црква. До данас, ове снаге не презају ни од каквог ангажовања за поништавање суверенитета и независности Црне Горе. Поред тога, Босна и Херцеговина је до данашњих дана остала централно подручје испољавања великосрпског национализма, или како је то изразила Соња Бисерко, „језгро великосрпског пројекта“¹⁴. Његови

¹² Правоснажним судским пресудама које је 2019. године донео Виши суд у Подгорици, осуђена су два руска држављанина на 15 и 12 година затвора, затим двојица лидера просрпске националистичке странке „Демократски фронт“, на по пет година затвора и више држављана Србије на затворске казне од осам, седам, пет и три године затвора.

¹³ Пресудама које је донео Виши суд у Скопљу 2019.године, осуђено је 16 лица на укупно 211 година затвора због насиља које су произвеле присталице националне странке ВМРО- ДПМНЕ. Приликом тих догађаја, у Собрању је без одобрења и ван дипломатског протокола, боравио припадник Безбедносно-информативне агенције Србије (БИА), који је према писању тамошњих медија и видео-снимка из Собрања, предводио групу од око 20 демонстраната који су насилно ушли у зграду Собрања.

¹⁴ Великосрпске ратне циљеве у Босни и Херцеговини јавно је обзнанио Радован Караџић 12.маја 1992. године на 16.седници Скупштине Републике Српске, као шест „стратешких циљева српског народа“у Босни и Херцеговини: (1) раздвајање од друге две националне скупине (Бошњака и Хрвата); (2) коридор преко северне Босне који би повезивао источне и западне делове Републике Српске; (3) елиминација реке Дрине као границе између Босне и Херцеговине и Србије (уједињење под српском

најбруталнији исходи су етничко чишћење Муслимана у подрињу од 1941. до 1945. године, поновљено и у рату у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године кроз геноцид над Бошњацима.

Пак, јавно презентовање разоткривених националистичких акција показује да оне итекако постоје и да државе и владе против којих су усмерене озбиљно рачунају на ту опасност. С друге стране, „...моћ да оне буду препознате и разоткривене даје оптимизам онима који верују да над балканским националистима бдију неке моћније и организованије легитимне снаге, те да прогнозе о крајњем исходу српског национализма више не би требале бити злокобне. Ипак, догађаји на Балкану у последњих сто година нам говоре да политичка моћ европских сила често није разумела дубину српског национализма, те да су изостале сразмерне политичко-дипломатске акције усмерене ка његовом обуздавању. Свако ко жели проучавати српски национализам, учиниће погрешку ако то настоји чинити само кроз анализу *учинака* овог српског и балканског демона. Без сумње је да се у његовом учинку налазе и трагови његовог зачетка, због чега се може учинити да се и његова морфологија да утврдити једноставнијим приступом. У ту замку је у 20. веку неколико пута упадала и европска дипломатија, рачунајући да ће се српски национализам испољавати увек на исти начин и по истом обрасцу, те да се стога може обуздавати кроз динамику евентуалног локалног ратног сукоба који неће нарушити постојећу европску равнотежу. Оно што је европска дипломатија олако схватала код српског национализма, јесте његова временска истрајност и снага испољавања. Разумевање и спознаја дубинских узрока српског национализма међутим, открива његову снагу *зачетка и трајања, као и вековни непоколебљиви стил испољавања*“¹⁵.

контролом источне Босне и Републике Србије); (4) успостављање границе на рекама Уни и Неретви (након успостављања српске контроле над великим територијама у централној и западној Босни); (5) подела града Сарајева на српски и муслимански део; (6) Излазак Републике Српске на Јадранско море. Више у, Соња Бисерко, *Босна и Херцеговина-језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, Београд. Видети и, Роберт Ј.Доние, *Радован Караџић: Узроци, постанак и успон геноцида у Босни и Херцеговини*, „Магистрат“, Сарајево, 2016.

¹⁵У објашњавању испољавања *савременог* великосрпског национализма скована је синтагма „трипартитни динамички механизам српског национализма“, први пут употребљена на Међународној научно-стручној конференцији „*Босна и Херцеговина: изазови 2019-2029*“, одржаној у организацији Правног факултета из Травника (одељење у Живиницама), у јуну 2019.године. Према аутору, чине га три динамички синхронизована елемента симболичких назива „велика објава угрожености“, „пут ка ставу“ и „време „хероја““. Први елемент-„**велика објава угрожености**“, представља испланирану интелектуалну објаву „тешких прилика“, „тешког стања“ у којима живи

Такође, једна од изразитих одлика „практичног“ испољавања великосрпског национализма јесте тајна и субверзивна делатност Србије усмерена ка подривању територијалног интегритета својих суседа те као таква, представља историјско обележје њене експанзионистичке политике ка стварању етнички хомогенизоване државе у свим њеним периодима.

3. Потенцијал и перспективе Србије за искорак у пацификовано друштво

Прошловековна, посебно европска историја, упозорава нас да је након великих друштвених потреса какве је произвео Други светски рат, пред главне кривце потребно ставити и одговорност за морални слом сопственог друштва. Само из те перспективе, друштва могу добити изгледе да изнова изграде моралност заједнице: да успоставе нови тип друштвеног консензуса у односу на злочине, те да као такав (консензус) постане иманентан сопственој заједници, али и међународно прихватљива стратегија суочавања са злочином, „...искуства Немачке (западног дела) и Јапана након слома тоталитарне идеологије, последица су безусловне војне предаје и стављања тих држава под политичко-административну контролу држава победница и најважније, успостављања уставно-правног поретка који је еманциповао владавину закона и праведну друштвену заједницу“¹⁶.

Данашње идеолошко-политичко-етичко стремљење Србије, дисквалификује је пред савременим либерално-демократским обрасцем, због тога је „...делегитимизација злочина као средства српске

српски народ међу другим етничким или верским скупинама (наравно, то су Хрвати, Бошњаци, Албанци, кад „прилике“ налажу, то су онда Македонци, Црногорци); представљене су као „неподношљиве“, „неиздрживе“ и морају се мењати спајањем са матицом или стварањем српске етничке јединице. Сапутник му је пропагандистички активизам усмерен ка изградњи ставова појединаца, група и на крају, целог једног народа- то је **“пут ка ставу“**, националистичком ставу. То је начин да се објава угрожености преточи у „истинит став“. Последици, извршни (егзекутивни) део механизма производи „резултате“ претходних елемената: то је прелазак са речи на дела и показује се у **„времену „хероја“**“¹⁶. То је најтамнији део националистичког механизма иза којег остају ратне жртве, патња и материјална деструкција где год да делује, детаљније, Тодоровић, З. (2019) *Савремени српски национализам: Механизам и алати за његово уздизање*, Зборник радова међународне научно-стручне конференције *Босна и Херцеговина: изазови 2019-2029*, Правни факултет у Травнику.

¹⁶ Тодоровић З. (2020) *Моралност републике*, „Преглед“ Сарајево, свеска број 3, стр. 73 и 74.

националистичке политике с краја 20. века и данас средиште за коначно и неповратно одређење српског друштва према прошлости, а још више према будућности. Прошло је скоро 15 година од када се на трибини на Правном факултету у Београду клицало „ослобођењу Сребренице“ кроз „бестидно пренемагање“, како је то најљудскије назвала Олга Поповић-Обрадовић, професорица тог факултета, а Србија и даље одбија да учествује у моралном раскринкавању једне идеје, једне парадигме која је изнедрила злочин. Без тога, владајући морални закон- та невидљива и неоипљива али ипак кохезиона материја друштва која га чини постојаним и прихватљивим за све његове чланове, неће моћи пружити веродостојне доказе да је у сагласју са цивилизацијским тактом слободног дела човечанства. Одсуство друштвене сагласности о моралном карактеру заједнице, прети да произведе коначну и неповратну дезинтеграцију самих њених темеља: супротно, прихватање последица националистичке идеологије може означити почетак изградње нове друштвено-етичке кохезивности која ће бити прихватљива чак и за жртве неетичности пређашње заједнице“¹⁷.

Због тога је и данас актуелно питање, који су домети владајућег односа Србије према суочавању са последицама националистичких ратова и какви су изгледи да се националистички курс друштва измени. Тренутно порицање последица великосрпске националистичке идеологије одаје утисак несумњивог пројекта државе Србије. Медији су на располагању овој пракси, док већинске политичке и интелектуалне елите дају свој допринос очувању ове дубинске парадигме¹⁸.

Одговор на питање, да ли је Србија спремна на друштвену катарзу у односу на националистичке „учинке“ деведесетих година, „налази се у трајном успостављању филозофско-етичко-идеолошке парадигме која

¹⁷ Исто, стр. 74.

¹⁸ Садашње политичке елите у Србији су исте оне из 90-тих година 20. века. Слично је и са интелектуалцима, новинарима, писцима. Професори и академици који су 90-тих ширили пропаганду и мржњу према муслиманима, и даље су део интелектуалног и политичког естаблишмента Србије. Новинарка Љиљана Смајловић, велики поштовалац Радована Караџића која је 90-тих писала ватрене националистичке текстове у београдском недељнику *Време* и данас без последица, са разних телевизија у Србији „објашњава“ националну политику српским грађанима. Оспорава пресуде Међународног кривичног суда за бившу Југославију (МКСЈ) изречене српским политичким вођама и официрима осуђеним за злочине у Хрватској и Босни и Херцеговини. И данас ватрено пише против Сједињених Америчких Држава, посебно против влада које потичу из тзв. „демократске опције“ америчке политичке сцене, јер је та опција онемогућила Србију да буде победник освајачких ратова на тлу бивше државе.

би у средишту сопственог самопотврђивања и реализације имала споразум и консензус са различитим етичко-културним и политичким идентитетима у оквиру граница сопствене државе и око ње“¹⁹.

Који ће бити знак, и да ли ће га ускоро бити, да се моралност републике издигла на ниво опште прихватљивости? За почетак, либерални чланови друштва били би охрабрани ставом државе да се младе генерације кроз образовни систем и институције упознају са пресудама за ратне злочине својих сународника учињених 90-тих година на путу стварања хомогене националне државе српског народа-„Велике Србије“, и да обавезни део образовно-васпитног програма српских основних и средњих школа буде посета Меморијалу геноцида у Поточарима. Српски основци и средњешколци 80-тих година прошлог века посећивали су Меморијал у Јасеновцу. То је пут да се смањи подозрење српских суседа који су 90-тих година пропалили због једне дубоко укорењене тоталитарне идеје.

4. Регионални страхови, има ли им основа?

Данас, иако су политичко-безбедносни односи у Европи и на Балкану измењени у односу на крај прошлог века, посебно у региону Западног Балкана, мора се и даље с пажњом перципирати и анализирати постојање националистичких аспирација Србије. Но, уочава се једна значајна разлика у понашању Србије према оним суседима који припадају Европској унији и НАТО-савезу, и онима који су ван њиховог оквира. Србија и даље покушава да преко српске националне мањине у Републици Хрватској произведе неке дестабилишуће ефекте, но они остају неделотворни за стабилност Хрватске. И као револт због неуспеха, Србија прибегава директним инсинуацијама, махом дипломатске природе како би очувала ниво тензија који годинама гради према Републици Хрватској. И то је све што Србија у овом времену успева на подгрејавању националистичких претензија у Републици Хрватској. У осталим државама у окружењу, Србија доста „делотворније“ и интензивније ради на великосрпском националистичком пројекту. Најпре, Босна и Херцеговина због начина на који је конституисана њена сложена државна структура, представља повољно тле за подривање њене функционалности и креирање представе да је она и немогућа као таква, што је пропагандистичка мантра која се ствара у Београду и Москви. Истовремено, политичке и интелектуалне елите ентитета Република

¹⁹ Тодоровић З. (2020) *Моралност републике*, „Преглед“ Сарајево, свеска број 3, стр. 81.

Српска, праве велики отпор према покушајима да се изврши ревизија дејтонских поставки кроз које би се БиХ учинила функционалном. Кроз ту перфидну „одбрану“ Дејтонског мировног споразума, тај ентитет кроз време које му на тај начин стоји на располагању, ради на подривању и растакању функционалности државног механизма Босне и Херцеговине. То производи временску и динамичку дистанцу Босне и Херцеговине од Европске уније и Евроатланског савеза. Такав подривачки механизам посебно је почео јачати према Канцеларији Високог представника за Босну и Херцеговину (OHR- Office of the High Representative) након 2003. године када су се у Србији на власт вратиле политичке снаге које су веровале у српски национализам. Подршка Србије ентитету Република Српска од тада је усмерена ка дискредитовању капацитета БиХ, а Високи представник је постајао све немоћнији да предузме изричите мере према актима којима је креирана нефункционалност БиХ. Програмирано и плански, ентитетска влада РС спроводила је са Србијом и Руском Федерацијом унилатералне политичке активности које су имале карактер међународних, чиме се слала порука да је Република Српска самосталан политички субјект у међународним односима, те да Босна и Херцеговина више није функционална држава. Подстицај за такву врсту активности РС налазио се у међународној констелацији односа у којој Руска Федерација покушава спречити јачање утицаја ЕУ и НАТО, посебно након њене агресије на Украјину, због чега даје подршку свим снагама које могу производити дестабилизацију Европе²⁰.

Приступање НАТО-у као стратешко опредељење Босне и Херцеговине (формализовано Законом о одбрани БиХ из 2005.), опструишу лидери ентитета РС истичући зависност свог опредељења о овом питању од опредељења суседне државе- Републике Србије. Но, став Додика је искључив и због утицаја Москве. Зато, не би смела да нас завара динамична војно-безбедносна сарадња Србије и НАТО (која превазилази ниво сарадње са Руском Федерацијом), како би смо помислили да је Србија престала мислити о Босни и Херцеговини на начин на који је мислила раније.

Дубљи упливи Руске Федерације у унутрашње ствари европских држава у последњих неколико година, али и интензивније руско бављење државама Западног Балкана, натерале су лидере држава ЕУ да макар

²⁰ На септембарском самиту БРИКС-а у Руској Федерацији, учествовао је Милорад Додик и у директном разговору са Владимиром Путином тражио да Република Српска буде укључена у ту асоцијацију као независни политичко-државни субјект, чиме би се послала порука да РС води независну спољну политику, те је самим тим независна од Босне и Херцеговине и да је она нефункционална држава.

„преко рамена“ погледају шта се то дешава у њиховом хаотичном суседству. Из тог разлога је Немачка 2014. године покренула тзв. „Берлинску иницијативу“ из које је настала Конференција о Западном Балкану усмерена на решавање стратешких питања за ове државе, од чланства у ЕУ и НАТО, до проблема у вези са јачањем националистичких идеологија које нарушавају ионако крхке темеље демократије и владавине права у овом делу Европе. С тим у вези је и контекст у коме политички лидери Србије користе синтагму да је „Србија фактор мира и стабилност на Западном Балкану“, чиме се алудира да су друге балканске државе генератори нестабилности. Контекст се може сагледавати само унутарполитички јер се ова тврдња другачије разуме и тумачи на просторима према којима је Србија имала претензије. Из политичких и дипломатских кругова Хрватске, БиХ, Северне Македоније и Црне Горе могу се чути реакције да је Србија заиста фактор стабилност Балкана, те је ова тврдња тачна, али у следећем смислу: кад мирује српски национализам мирује и Западни Балкан. Међутим, испод површине видљиве дипломатије, најзначајније политичке потезе према Србији повлаче Сједињене Америчке Државе. С обзиром на подбачај европске дипломатије на спречавању рата у СФРЈ, за државе-жртве српског национализма не би било ништа спорно да САД преузму отворену и орочену акцију ка трајном обрачуну са „балканским демоном“, „српским аветима“, „менталним мапама“²¹, како се великосрпска националистичка идеологија често квалификује²². За оба кључна спољнополитичка субјекта која утичу на српску спољну политику, Европску унију и Сједињене Америчке Државе, нема дилеме да је једини пут за рушење националистичког конструкта српског друштва његова дубинска демократизација и успостављање владавине права.

Ми данас, након десет година од када је покренут “Берлински процес“, можемо говорити о његовом делимичном неуспеху с обзиром да је донео мање резултата од очекиваног. Наиме, чини се да процес није свеобухватно сагледао „мапе“ изазова, као ни целовитост Европе и света, посебно да није нашао адекватан одговор у светлу једног ратног сукоба на тлу Европе који је директно условио и понашање актера овог процеса.

²¹ Кларк Кристофер (2014), *Месечари- Како је Европа кренула у рат 1914.*, Хеликс, Смедерево, стр. 3-55.

²² Именовање специјалних америчких дипломата за Западни Балкан, наилазило је скоро увек на консензус западнобалканских влада (осим у делу БиХ, ентитету РС јер је Додик у америчкој дипломатији означен као особа која генерише сепаратизам и проблеме у БиХ). У европској дипломатији тај се потез тумачио као озбиљан корак САД да стави под контролу овај турсни регион, заокружујући евроатланске интеграције увођењем тешње сарадње Србије и БиХ са НАТО.

Зато, руска агресија на суверену Украјину, данас захтева од европских лидера велике и свеобухватне потезе на плану прикључења земаља Западног Балкана Европској унији.

Због данашњих евидентних националистичких и територијалних претензија Србије према суседним државама, морамо рећи да пред европском дипломатијом и данас стоје озбиљни изазови у вези са српским националистичким стремљењима на Балкану, али у промењеним околностима. И поред тога што је Србија у највећем делу својих граница добила окружење моћних међународних политичко-економских и војних организација, у српском политичком деловању и данас се препознају ултимативне националистичке акције усмерене на подривање политичког и државног интегритета суседа. Европска унија показује све оне слабости које је показала приликом распада СФРЈ: тада је превидела да је српско друштво и пре 1989. било ауторитарно и да је национализам његова изворна одлика; веровала је да ће Србија кренути ка освојању слободе након слома комунизма у Европи и да се неће вратити свом старом ауторитарном нагону. Озбиљни и опасни сепаратистички поступци које спроводи политичка и интелектуална елита српског народа у Босни и Херцеговини са главним генератором у Београду, претња су њеном интегритету. Но, Сједињене Америчке Државе отворено дају до знања да је утицај Руске Федерације у Србији и сепаратистичком ентитету Република Српска у Босни и Херцеговини исувише ојачао, до претње да буде нарушен мир. Руске подривачке акције су отворене и долазе од фрустрације изазване губитком значајних позиција на Балкану, а након напада на Украјину, и у Европи (Шведска и Финска постале су чланице НАТО, чиме је Руска Федерација добила НАТО на сопственој граници у дужини од око 1.200 километара!). Због тога европски лидери морају одбацити „месечарење“ над Балканом како српским национализам, удружен са руским утицајем (који очајнички жели скретање пажње са рата у Украјини), не би поново одвео у неизвесност овог дела Европе.

Закључак

Динамика националистичких настојања Србије и данас је видљива. Након неколико деценија од ратова у Босни и Херцеговини, Хрватској и на Косову, отворено је потхрањује политичка и интелектуална елита Србије, свесне да им међународне институције повлађују због њиховог учешћа у трајном дефинисању односа Србије и Косова. Извесно је да је тај процес у самој завршници након чега Србију чека суштинско

суочавање са последицама национализма, за што је неопходна деконструкција механизма српског национализма. За сада, таква „обележја“ друштвене стварности Србије творе њен идентитет којим се распознаје и на нивоу међународне политичке сцене. Но, у новим, измењеним регионалним и геополитичким околностим, с обзиром на трагична искуства, неопходно је и даље помно пратити напоре, стремљења и енергију српског национализма. Постоје и данас очигледни политички, економски и дипломатски акти Србије усмерени ка „старим“ адресама и они представљају појединачни изазов за сваку од циљаних адреса: Босну и Херцеговину, Републику Хрватску, Црну Гору, Републику Косово и Северну Македонију. Но, шире сагледано, великосрпски национализам представља претњу и изазов читавом региону Западног Балкана јер Србија до данас није трајно и неповратно одустала од историјског пројекта, сада и отворено потпомагана од Руске Федерације која у овом региону, услед агресорског рата у Украјини, види место за дестабилизацију Европе и читавог западног света.

На европском нивоу, неопходан је одлучнији замах водећих политичких актера, пре свих Немачке и Француске ка коначном стабилизовању региона Западног Балкана у коме Србија покушава изградити позицију хегемона кроз креирање различитих политичко-економских асоцијација, попут „Отвореног Балкана“, те да на тај начин остане и даље актер и креатор регионалне политике стабилности или нестабилности, од тренутка до тренутка.

Литература

1. Бисерко, С.(2006) *Босна и Херцеговина- језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, Београд, 2006.
2. Бисерко, С. (2006) *Ковање антијугословенске завере*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, књиге 1 и 2, Београд, 2006.
3. Бисерко, С. (2005) *Сребреница- од порицања до признања*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Библиотека *Сведочанства*, Београд, 2005.
4. Ћосић, Д. (1988), *Стварно и могуће. Чланци и огледи*, Цанкарјева založba, Љубљана- Загреб.
5. Доније, Ј. Р. (2016) *Радован Караџић: Узроци, постанак и успон геноцида у Босни и Херцеговини*, „Магистрат“, Сарајево.
6. Константиновић, Р. (1969) *Философија паланке*, „Трећи програм“, Београд, 1969.

7. Кристофер, К. (2014) *Месечари- Како је Европа кренула у рат 1914*. Хеликс, Смедерево.
8. *Међународни кривични суд за бившу Југославију*, пресуде за ратне злочине на простору бивше Југославије, <https://www.icty.org>.
9. Перовић, Л. (2012) *Ревизионизам и национализам*, Зборник међународног научног скупа *Преиспитивање прошлости и историјски ревизионизам: (Зло)употребе историје шпанског грађанског рата и Другог светског рата на простору Југославије*, (приредио Мило Петровић) доступно на <https://www.rosalux.rs> .
10. Перовић, Л. (2015) *Доминантна и нежељена елита: белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (20.-21. век)*, „Дан Граф“, Београд.
11. Перовић, Л. (2012) *Дуга историја српског национализма*, Пешчаник.
12. Радио Слободна Европа, *Из архиве: Радомир Константиновић о „Другој Србији“*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/iz-arhive-radomir-konstantinovic>
13. *Ревизија слободне мисли*, Сарајево, број 33, 2001.
14. Тодоровић, З. (2020) *Моралност републике*, „Преглед“ Сарајево, свеска број 3.
15. Тодоровић, З. (2019) *Савремени српски национализам: механизам и алати за његово уздизање*, Правни факултет у Травнику, Зборник радова међународно-стручне конференције, *БиХ-изазови 2019-2029*.
16. Тодоровић, З. (2019) *Европска дипломатија и обуздавање српског национализма: ново балканско „месечарење“*, „Преглед“ Сарајево, свеска број 2.